

Міністерство освіти і науки України
Рівненський державний гуманітарний університет

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ФІЛОЛОГІЇ

МОВОЗНАВЧІ СТУДІЇ

Збірник наукових праць

ВИПУСК 11

**Наукові записки
Рівненського державного гуманітарного університету**

Рівне - 2003

4

УДК 811.161.2

У збірнику вміщені статті з проблем українського мовознавства науковців, аспірантів кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету та науковців інших ВНЗ. Основні теми поданих публікацій стосуються актуальних питань граматики і лексикології, словотвору та лінгвістики тексту.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів-філологів.

Редакційна колегія:

Головний редактор **Шульжук Каленик Федорович**,
доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри української мови
Рівненського державного гуманітарного університету,
дійсний член Академії наук вищої школи України

Заступник головного
редактора **Шевчук Степан Іванович**, кандидат філологічних наук, професор,
директор Інституту мистецтв Рівненського державного гуманітарного

університету

Члени редакційної колегії:

1. **Бойко В.Г.**, доктор філологічних наук, професор кафедри фольклористики Національного університету ім. Т.Г.Шевченка (м. Київ).
2. **Вихованець І.Р.**, доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України, завідувач відділу історії і граматики української мови Інституту української мови НАН України (м. Київ).
3. **Вокальчук Г.М.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету.
4. **Галич О.А.**, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри української літератури Луганського державного педагогічного університету.
5. **Голомб Л.Г.**, доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Ужгородського державного університету.
6. **Гуйванюк Н.В.**, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету ім. Ю.Федьковича.
7. **Давидюк В.Ф.**, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри фольклористики Волинського державного університету ім. Лесі Українки (м. Луцьк).
8. **Денисюк І.О.**, доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Волинського державного університету ім. Лесі Українки (м. Луцьк).
9. **Дунаєвська Л.Ф.**, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри фольклористики Національного університету ім. Т.Г.Шевченка (м. Київ).
10. **Загнітко А.П.**, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри української мови Донецького національного університету.
11. **Зелінська Л.В.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Рівненського державного гуманітарного університету.
12. **Іваницька Н.Л.**, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету ім. М.Коцюбинського.
13. **Кузьмич О.О.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету.
14. **Поліщук Я.О.**, доктор філологічних наук, доцент, зав. кафедри української літератури Рівненського державного гуманітарного університету.
15. **Радишевський Р.П.**, доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Національного університету ім. Т.Г.Шевченка (м. Київ).
16. **Турган О.Д.**, доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Запорізького державного університету.
17. **Удалов В.Л.**, доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Волинського державного університету (м.Луцьк).
18. **Чирков О.С.**, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри теорії літератури Житомирського державного педагогічного інституту ім. І.Я.Франка.

Упорядники: *Якимчук О.І., Кузьмич О.О.*

Друкується за рішенням вченої ради
Рівненського державного гуманітарного університету
(протокол №2 від 26 вересня 2003 р.).

*За точність і грамотність публікацій відповідають автори.
Рукописи не рецензуються і не повертаються.*

Адреса редакції: 33000, м. Рівне, вул. С.Бандери, 12
Рівненський державний гуманітарний університет
(вул. Остафова, 31, кафедра української мови)

ISBN 966-72-81-04-9

1958.

9. Фирсов Г.П. Об изучении синтаксиса и пунктуации в школе / Под ред. В.В. Виноградова. – М.: АПН РСФСР, 1961.
10. Хом'як І.М. Зв'язок у вивченні орфографії і словотвору. Автореферат. – К.: 1989.

Summary

In this article analysis basic point of views to determination for punctuation's principles, their for correlation, the determination of conditions for efficacious studies for the punctuation in the secondary school.

УДК 811.161.2'37

Тамара Шевчук

РОБОТА ЗІ СЛОВАМИ РОДО-ВИДОВОЇ СЕМАНТИКИ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Навчити дітей чітко і точно виражати думки – одне з найважливіших завдань учителя української мови. Відомо, що найвищі досягнення людської думки, найглибші знання і найполум'яніші почуття залишаються невідомими людям, якщо вони не будуть зрозумілі і точно оформлені в слова. Тому навчання української мови має бути спрямоване перш за все на організацію роботи над словом, на збагачення словникового запасу учнів.

М.К.Розумовська слушно зауважує: “Робота учнів над словником – невід’ємна частина всієї роботи над розвитком мовлення, тому вона є постійним супутником під час навчання рідної мови” [4: 3].

Як молодші школярі усвідомлюють різні поняття, досліджували М.В.Сокирко, В.І.Новосьолова, В.М.Дідух, К.І.Пономарьова. На підставі експериментальних даних вони дійшли висновку, що “ на уроках мови недостатньо уваги приділяється словниковій роботі – роботі над усвідомленням значення слова” [6: 23].

Діти молодшого шкільного віку значення багатьох слів рідної мови не розуміють, тому на уроках мови повинна проводитись серйозна словникова робота.

Працюючи над словником, учителі шукають нових способів пояснення, часто вдаються до порівнянь, аналогій, наочності; не нав’язують дітям готових відповідей, привчають їх самостійно розв’язувати посильні завдання.

Найкращі наслідки дає поєднання різних джерел збагачення словника (спостереження за докільлям, спілкування з іншими людьми, читання, вивчення мовних явищ, аналіз художніх текстів). Є слова, лексичне значення яких легко пояснюється добром споріднених слів (*запечений – пекти*).

Програма початкового курсу мови особливе місце відводить словниковій роботі. Хоч теоретичних відомостей з лексики учні 2 (1) класу не одержують, але під час опрацювання граматики і правопису вони виконують різноманітні лексичні вправи, які сприяють свідомому осмисленню значення слова. Учні спостерігають, що слова позначають ті чи інші предмети та явища навколишнього світу, що в різних реченнях вони можуть виражати неоднакові значення, що є слова близькі та протилежні за значенням.

Методична наука озброює вчителів початкових класів формами організації словникової роботи в школі, наголошуючи на таких основних її напрямках:

- 1) збагачення словника;

- 2) уточнення значення слів;
- 3) активізація словника;
- 4) усунення нелітературних слів [4: 24].

Методика роботи над збагаченням активного словника учнів повинна включати:

- засвоєння прийомів розкриття смислового значення та особливостей лексичної сполучуваності слів;
- організацію розумової і мовленнєвої діяльності учнів з метою засвоєння нових лексичних одиниць;
- вироблення в учнів комунікативних умінь і навичок.

Наявність чіткої мотивації в роботі над збагаченням мовлення учнів – передумова успішності навчання. Неабияку роль у цьому відіграє соціальний фактор: визнання української мови державною, розширення сфер її вжитку, вихід мови на світовий рівень. Виховання в учнів інтересу до вивчення мови, роботи над збагаченням власного словника ґрунтується на усвідомленні краси і багатства мови, спирається на невичерпність її ресурсів, образність та милозвучність.

При відборі слів учитель повинен ураховувати необхідність як кількісного, так і якісного збільшення словникового запасу учнів, оскільки кількісне полягає в його поступовому поповненні новими словами (рівень поповнення лексем), а якісне удосконалення передбачає, по-перше, уточнення лексичного значення і сфери вжитку відомих слів, по-друге, заміну нелітературних слів чи виразів літературними (рівень удосконалення лексем) і, по-третє, ознайомлення з невідомими учням лексичними значеннями вже відомих багатозначних слів.

Ефективність навчання залежить від поєднання спостереження над мовленням з елементами проблемного навчання та роботою з підручником, бесіди з використанням наочності. На уроках рідної мови можна використовувати такі типи словникових вправ, запропонованих Н.О.Купіною:

- пояснення значень слів;
- семантичне групування слів;
- аналіз лексичних засобів тексту;
- складання словосполучень, речень, тексту.

Робота над збагаченням мовлення учнів повинна відбуватися в кілька етапів, що охоплюють сприйняття, осмислення, засвоєння та застосування набутих знань і вмінь.

Особливе значення має етап продуктивної діяльності учнів, який передбачає завдання, спрямовані на вироблення вмінь і навичок вільного та свідомого володіння новими словами. Лексеми, значення яких учні засвоїли, застосовуючи різні прийоми тлумачення, для активізації в мовленні вводяться в речення та тексти.

Учні успішно оволодівають комплексом прийомів збагачення мовлення, якщо в них будуть сформовані вміння та навички логічного мислення (порівняння, доказ, групування, узагальнення, аналіз), що становлять логічну структуру спеціальних прийомів.

Засвоєння учнями нових лексичних одиниць буде продуктивним, якщо відбуватиметься як під керівництвом учителя, так і самостійно.

Одним із показників результативності роботи є вміння учнів уживати нові лексичні одиниці в різних стилях, текстах і ситуаціях мовлення.

Отже, роботу над збагаченням мовлення учнів забезпечує система та свідоме формування комунікативних умінь і навичок, спирається на педагогічні і психологічні засади активної навчально-пізнавальної діяльності, яка включає мотиви навчання, обсяг та характер словника – мінімуму лексики, розвиток в учнів усного і писемного мовлення.

Підвищенню ефективності роботи над збагаченням мовлення учнів сприяє оптимальне поєднання різних методів та прийомів навчання.

Навчаючи української мови, учитель повинен знати, з якими словами необхідно познайомити учнів, значення яких слів уточнити і розширити, які слова ввійдуть до активного словника. З цією метою ми пропонуємо логічні вправи, які, на нашу думку, сприятимуть засвоєнню значень нових слів і розвитку мислення дітей.

1. Добір до родових понять видових

Цей вид вправ широко використовується на початковому етапі вивчення української мови. Завдання допомагають учням уточнити загальне значення відомих слів, засвоїти нові і визначити їх місце в лексичній системі мови. Наприклад, вивчаючи тему “Рід іменників”, ми звертаємося до семантичної групи слів з такими родовими поняттями:

ПТАХИ (горобець, ластівка, ворона, орел, яструб, журавель, сокола, голуб);

ЗВІРІ (заєць, вовк, ведмідь, їжак, лев, тигр, слон);

КВІТИ (лілія, ромашка, бузок, айстра, мак, волошка, тюльпан);

ПРОДУКТИ (масло, хліб, молоко, сир, сметана, кефір, ковбаса, м’ясо);

ПРОФЕСІЇ (піаніст, тракторист, перекладач, артист, лікар, учитель).

ЗАВДАННЯ

1. *Визначте, до якого роду належать іменники вказаних семантичних груп. Поясніть, за якими ознаками ви визначили рід. Іменники якого роду відсутні в усіх семантичних групах, крім групи ПРОДУКТИ.*

2. *Чи від усіх іменників чоловічого роду вказаних семантичних груп можна утворити іменники жіночого роду?*

3. *До іменників семантичної групи КВІТИ доберіть означення (який? яка? яке?) і запишіть як словосполучення; поясніть, якого роду іменники та підібрані вами означення.*

4. *На прикладі семантичної групи слів ТВАРИНИ доведіть, що іменники в однині мають чоловічий, жіночий, середній рід.*

НАПРИКЛАД: заєць (чол.) – зайчиха(жін.) – зайчєня(сер.).

До теми “Число іменників” підбираємо семантичні ряди з родовим поняттям:

ІГРИ (шахи, футбол, хокей, доміно, бадмінтон, шашки, теніс, волейбол);

ЯГОДИ (малина, смородина, полуниця, виноград, ожина, вишня, черешня);

ФРУКТИ (яблуко, слива, груша, апельсин, абрикос, айва, персик);

ОВОЧІ (буряк, морква, картопля, перець, петрушка, хрін, гарбуз).

ЗАВДАННЯ

1. *Визначте іменники, які мають лише однину або множину. У яких семантичних групах слів більше іменників, що вживаються тільки в однині? Тільки в множині?*

2. *Утворіть, де це можливо, дві числові іменникові форми.*

НАПРИКЛАД: буряк (одн.) – буряки (мн.).

Щоб словниковий запас учня збагачувався свідомо, більше уваги при творенні семантичної групи слів необхідно приділити тому, щоб учні не тільки оперували словами, але й чітко уявляли собі ті предмети і явища, які вони називають цими словами.

2. Узагальнення видових понять родовими

Цей вид логічних вправ за своїм характером протилежний до першого і проводиться на тому ж самому лексичному матеріалі. Учитель диктує, наприклад, для закріплення теми “Рід іменників” слова **перо, олівець, ручка, лінійка, рюкзак** і пропонує назвати всі ці предмети

одним (родовим) словом. Якщо учням важко це зробити, учитель запитує, для кого призначені ці предмети і підкреслює, що вони належать учням. Тому загальне (родове) поняття виражається словосполученням **учнівські речі**.

Приклади подібних вправ:

Печиво, цукерки, шоколад, мармелад, тістечко, торт – **кондитерські вироби**;

Черевики, босоніжки, кеди, кросівки, чоботи, валянки, сандалі, боти – **взуття**;

Шапка, капелюх, кепка, пілотка – **головні убори**;

Ромашка, волошка, мак, сокирки – **польові квіти**.

3. Добір родового поняття до окремого видового

Цей вид вправ підведе учнів до правильного визначення в майбутньому понять і допоможе попередити мовленнєві помилки типу:

Вокзал – це, де...

Злива – це, коли...

Керуючись питанням “Що це таке?”, діти будуть чітко виражати свої думки.

Наприклад:

Щука – це риба.

Ластівка – це птах.

Злива – це рясний дощ.

Небо – це повітряний простір.

Пустир – це незаселене, запущене місце.

Репліка – коротке висловлювання.

Зима – це пора року.

Знаючи точне тлумачення значення слова, даного вчителем, діти самостійно вживають це слово в складених ними реченнях. Пізніше, періодично, дітям пропонується питання “Що таке...?”, на яке вони повинні відповісти 2-3 словами. Вимога відповіді 2-3 словами дозволяє формулювати думку коротко, чітко, правильно.

4. Добір родового поняття до окремого видового

Для того, щоб учні вміли розрізняти особливості значень близьких предметів і точно вживати слова, що позначають ці поняття, пропонуємо зіставити значення слів **світлофор і семафор**.

Світлофор так само, як і семафор, означає **сигнальне обладнання**. Тільки **світлофор** – це сигнальне обладнання для сигналізації руху на вулицях, дорогах, **семафор** – сигнальне обладнання на залізниці для сигналізації руху поїздів.

Такий тип вправ рекомендуємо проводити в усній формі.

Учитель запитує, учень відповідає:

– Що таке **шуба**?

– Одяг.

– Який ?

– Верхній.

– Коли його носять ?

– Узимку.

– Чи достатньо того, що було сказано, для тлумачення слова **шуба** ?

– Ні, тому що слова **пальто, куртка, кожух, шинель** – це все одяг.

– Що необхідно вважати головним у тлумаченні слова **шуба**?

– Головне те, що **шуба** – це одяг, пошитий із шкурок тварин або із штучного

Той, хто займається полюванням на диких звірів – ... (*мисливець*).
 Предмет для захисту від дощу або сонця – ... (*парасолька*).
 Частина доби від заходу до сходу сонця, від вечора до ранку – ... (*ніч*).

3. Вставити замість крапок букви.

Плі... – зв'язані колоди (ПЛІТ).
 Плі... – їстівна частина деяких рослин (ПЛІД).
 Пла... – легкий верхній одяг, непромокальне пальто (ПЛАЩ).
 Пла... – проливання сліз від суму, болю (ПЛАЧ).
 В...л – високий земляний насип (ВАЛ).
 В...л – тварина (ВІЛ).

Вказані логічні вправи заставляють учнів, які вивчають українську мову як другу, замислитися над значенням прочитаних або почутих слів, покажуть шляхи проникнення в їхнє значення. Завдяки цьому учні будуть свідомо сприймати текст, більш глибоко засвоювати зв'язки і відношення між явищами реальної дійсності, відбирати головне, тобто в кінцевому результаті навчатися думати, міркувати, мислити.

ЛІТЕРАТУРА

1. Державна національна програма “Освіта” (Україна ХХІ ст.). – К.: 1994. – 62 с.
2. Державний стандарт початкової загальної освіти // Початкова школа. – 2001. – №1. – С.28-41.
3. Пентилюк М.І. Наукові засади комунікативної спрямованості в навчанні рідної мови // Українська мова і література в школі. – 1999. – №3. – С.8-10.
4. Плющ М.Я., Грипас Н.Я. Робота над текстом в початкових класах: Посібник для вчителів. – К.: Радянська школа, 1986. – 168 с.
5. Пономарьова К. Увиразнення синонімами мовлення молодших школярів // Початкова школа. – 2001. – № 4. – С. 23-26.
6. Притулик Н. Проблема формування українського комунікативного мовлення молодших школярів. // Рідні джерела. – 2001. – №3. – С.33-36.

Резюме

В статті розглядається робота со словами родо-видової семантики на початковому етапі навчання українському мові, подається система вправ.

УДК 111. 161. 2'13

Оксана Петрук

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ ФУНКЦІОНАЛЬНОСТІ В НАВЧАННІ РІДНОЇ МОВИ ЯК ЛІНГВОДИДАКТИЧНА ПРОБЛЕМА

Останнім часом у центрі уваги багатьох досліджень постає проблема комунікативного спрямування навчання рідної мови, наближення шкільної мовної освіти до реальних потреб суспільства.

Розвиток психолінгвістики, соціолінгвістики і ціла низка тенденцій усередині власне лінгвістичної науки зумовили поступову переорієнтацію методики на вивчення мовних явищ у функціональному аспекті.

Проблема реалізації принципу функціональності в навчанні рідної мови є актуальною,

ЗМІСТ

Розділ I. Граматична будова мови. Проблеми синтаксису	
<i>Шульжук К.Ф.</i> До питання про еквіваленти речення	3
<i>Федчук Л.І.</i> До питання про типологію предикативних одиниць.....	7
<i>Степаненко М.І.</i> Семантична структура, формально-граматична будова і функціональні можливості речень із локативно-транзитивним типом детермінації.....	14
<i>Шкарбан Т.М.</i> Про довжину предикативних одиниць у структурі складних конструкцій з однорідною супідрядністю	20
<i>Кузьмич О.О.</i> Синтаксична норма як лінгвістична проблема.....	24
<i>Давнюк С.В.</i> Вивчення багатоконпонентних сурядно-підрядних речень: формально-граматичний аспект	27
<i>Жагальяк І.М.</i> Комунікативні моделі зі звуконаслідувальними словами та їх семантичні експоненти	31
<i>Шульжук Н.В.</i> Репліка як компонент діалогічної єдності	36
<i>Щербачук Н.П.</i> Адвербальні синтаксеми в семантично ускладненому простому реченні діалогічного мовлення	39
<i>Сербіна Т.Г.</i> Прийоми використання прецедентних текстів у газетних заголовках	44
Розділ II. Морфологічний рівень мовної системи	
<i>Мединська Н.М.</i> Лексико-семантична група дистрибутивних дієслів активної дії	49
<i>Куликова В.Г.</i> Мовні засоби відтворення спонування в українській мові	54
<i>Войцешук Л.А., Мандрик Н.В.</i> Субстантивація прикметників у слов'янських мовах і власні імена.....	58
Розділ III. Актуальні проблеми лексикології та лексикографії	
<i>Вокальчук Г.М.</i> Складні випадки лексикографічного опису індивідуально-авторських новотворів	63
<i>Гаврилюк Н.В.</i> Емпірійні індивідуально-авторські прикметники у творчості неокласиків.....	69
<i>Дуденко О.В.</i> Паремії: знаки чи символи?	73
<i>Кірілкова Н.В.</i> Українська символіка в поемах Ліни Костенко.....	78
<i>Будз І. Ф.</i> Роль “кольорових” компонентів фразем як етнографічних та національно-культурних маркерів	80
<i>Крижанська О.М.</i> Джерела збагачення української колірної лексики	84
<i>Степанова О.І.</i> Лінгвопоетика як об'єкт мовознавчого дослідження	93
<i>Копера О.С.</i> Проблема мовностилістичної норми використання метафори поетками 90-х років ХХ століття.....	98
<i>Школяренко В.І.</i> Динамічні аспекти фразотворчої активності компонентів фразеологізму.....	106
Розділ IV. Системні питання лінгвогеографії	
<i>Євтушок О.М.</i> Питання системного дослідження лексики західнополіського діалекту. Явище полісемії.....	110
<i>Мазяр В.М.</i> Структура і семантика лексики ткацтва у західнополіських говірках	

української мови.....	115
<i>Демешко І.М.</i> Топонімізація основ типів поселень північно-східного Полісся....	120
Розділ V. Мовознавство і школа	
<i>Хом'як І.М.</i> Питання орфографії в програмах із рідної мови	128
<i>Ковальчук Н.П.</i> Лінгвістичні принципи української пунктуації.....	133
<i>Шевчук Т.Б.</i> Робота зі словами родо-видової семантики на початковому етапі навчання української мови	138
<i>Петрук О.М.</i> Реалізація принципу функціональності в навчанні рідної мови як лінгводидактична проблема	144
<i>Антончук О.М.</i> Ефективність методу вправ на уроках вивчення орфографії.....	147
Рецензії	
<i>Хмель В. А.</i> До вивчення фольклору регіонів України. Рецензія на працю доктора філологічних наук, професора Романа Кирчіва “Із фольклорних регіонів України: нариси й статті”	150
Відомості про авторів	156

Наукове видання

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ФІЛОЛОГІЇ

Мовознавчі студії

Збірник наукових праць
Рівненського державного гуманітарного університету

Випуск 11

Упорядкування та наукове редагування

Олександри Якимчук,

Оксани Кузьмич

Макет та комп'ютерна верстка *Вікторії Кравчук*

Обкладинка *Олексія Литвина*

Рекомендовано до друку вченою радою
Рівненського державного гуманітарного університету
(протокол №2 від 26 вересня 2003 р.)

Макет, верстку, дизайн здійснено в редакційно-видавничому відділі
Рівненського державного гуманітарного університету

Адреса редакції: 33000, м. Рівне, вул. С.Бандери, 12
Рівненський державний гуманітарний університет,
кафедра української мови, тел. 26-17-79
вул. Остафова, 31

Підписано до друку 26.09.2003. Формат 60x84 1/8.
Папір офсетний. Гарнітура Times Roman Cyr.
Умов. друк. арк. 19, 0. Наклад 200 прим. Зам. № 29/1

Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії. Збірник наукових праць
Рівненського державного гуманітарного університету. Вип. 11. – Рівне: РДГУ, 2003. – 155 с.

У збірнику вміщені статті з проблем українського мовознавства науковців, аспірантів кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету та науковців інших ВНЗ. Основні теми поданих публікацій стосуються актуальних питань граматики і лексикології, словотвору та лінгвістики тексту.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів-філологів.

ISBN 966-72-81-04-9

ББК 81
УДК 811.161.2